

ד תשובה

פרשת וישלח, תשע"ז, מספר 1199

רשימות בעלי חיים ורכוש במקרא כמקור להבנת עומק הפשט יוסף קליין

באחרת? לדוגמה, מתנות פרעה לאברהם (בר' יב:טז) מכילות מגוון רב של בעלי חיים, ואילו אבימלך העניק לו צאן ובקר ועבדים בלבד (בר' כ:יד). ברקע שאלות אלו ניצבת אחת נוספת; מהי ההנמקה לסדר הפריטים בכל פסוק כשלעצמו? לדוגמה, מדוע הצאן והבקר קודמים לאתונות ולגמלים. תהיה זו עולה גם מעיון בתיאור מנחת יעקב לעשיו: "וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מִנְחָה לַעֲשָׂו אָחִיו. עֲזִים מְאֹתִים וַתְּיָשִׁים עֲשָׂרִים רְחִלִּים מְאֹתִים וְאֵילִים עֲשָׂרִים. גְּמָלִים מִיְּנִיקוֹת וַבְּנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים, פְּרוֹת אֲרֻבָּעִים וּפְרִים עֶשְׂרֵה, אֲתֹנֹת עֲשָׂרִים וְעִזִּים עֶשְׂרֵה" (בר' לב:יד-טז), "וַיְהִי לִי שׂוֹר וַחֲמֹר צֹאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה" (שם לב:ו).

אולי אפשר לייחס מקצת מההבדלים האלה לשגרת הלשון, שאין בה קפידה על עקיבות מלאה. תובנה כזו מוצגת בדיון חז"ל על מילים יתירות (לכאורה) בפסוקים, בתיאור לשוני בלתי עקבי של אירועים מקראיים ובחוסר עקיבות בכתוב מלא וחסר. בדיון התלמודי על משמעות כפל המילים "הַפְּרָת תְּפָרַת" (במ' טו:לא), ר' ישמעאל אומר: "וְנִכְרְתָהּ – בעולם הזה; הַפְּרָת – לעולם הבא; תְּפָרַת – דברה תורה כלשון בני אדם" (סנהדרין סד ע"ב). רבי עקיבא, לעומתו, דורש משמעות ייחודית לכל מילה, וסבור ש"הַפְּרָת – בעולם הזה; תְּפָרַת – לעולם הבא". הרד"ק כותב על שינויי הלשון אצל אליעזר עבד אברהם ברוח דומה לר' ישמעאל:

כי הוא סידר להם הדברים כולם כאשר היו, ולא נוכל לתת טעם לכל החסרים והמלאים כי רבו... ובשנות הדברים האלה יש בהם שנוי מלות אבל הטעם אחד, כי כן מנהג הכתוב בשנות הדברים שומר הטעמים אבל לא המלות (על בר' כד:לט).

בדבריו אלה הלך רד"ק בעקבותיו של ראב"ע, הכותב: משפט אנשי לשון הקודש פעם יבארו דבורם באר היטב. ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות שיוכל השומע להבין טעמם... על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים ואינם חוששים משנוי המלות אחר שהם שוות בטעמן. והנה אתן לך דמיונות... אמר אליעזר "הגמיאני נא", והוא אמר "ואומר אליה השקיני נא" (שמ' כ:א).

הפרשנות הזו אינה מתייחסת להבדלים הלשוניים ברשימות בעלי חיים, אך אולי ניתן להרהר בתובנות אלו גם בסוגיה העומדת לפתחנו.

יש הסבורים שרשימות בעלי החיים ערוכות בסדר מכוון, המושתת על שיקולים אחדים: א. מתן ביטוי לתרומה של בעלי החיים לבעליהם; ב. מתן ביטוי למסרים רעיוניים הקשורים בבעלי החיים. יש

המקרא מכיל עשרות רשימות של בעלי חיים ורכוש, וניכרת בהן חוסר עקיבות בסדר הצגת הפריטים. כך הדבר, לדוגמה, ברשימות המתארות את רכוש אברהם:

בר' יב:טז	ולאברם היטיב בעבורה	ויהי לו	צאן ובקר	והמרים ועבדים ושפחות	ואתנת וגמלים
בר' כד:לה	וה' ברך את אדני מאד ויגדל	ויתן לו	צאן ובקר וזהב וכסף	ועבדים ושפחות	וגמלים וחסמרים
בר' ל:מג	ויפרץ האיש מאד מאד	ויהי לו	צאן רבות	ושפחות ועבדים	וגמלים וחסמרים

אתונות נזכרות בפסוק הראשון בלבד, אך באופן מפתיע לא בצמוד לחמורים. החמורים נזכרים בפסוק זה במיקום שונה מאשר בשני הפסוקים האחרים. בפסוק השני בלבד מוזכרים כסף וזהב, בפסוק השלישי השפחות מצויות לפני העבדים, בעוד שבשני הפסוקים הקודמים העבדים קודמים לשפחות.² יתרה מכך, בפסוקים הראשון והשלישי המילה "שפחות" באה בכתוב מלא, אך לא כן בפסוק האמצעי. חוסר העקיבות אינו ייחודי לכאן, והוא ניכר גם ברשימות נוספות בתנ"ך.

התבוננות במכלול הרשימות מעלה מספר שאלות: 1. מה הסיבה לחוסר העקיבות הניכר בהצגת בעלי חיים שונים ובסדר הופעה שונה, בפסוקים העוסקים בנושאים דומים? 2. מה הסיבה להימצאות פרטים מסוימים ברשימה אחת ולא

* ד"ר יוסף קליין, בית הספר לחינוך, בר אילן.

¹ הדיון מתמקד בבעלי חיים המהלכים על הארץ ולא בציפורים, שלהן ראוי דיון נוסף.

² המסורה הבבלית לתורה נותנת סימני זיכרון ברשימות השונות, במטרה לשמור על הנוסח מפני שיבוש. היא משווה את שלושת הפסוקים שזכרו בראש הדברים ואומרת: "ולאברם (בר' יב:טז) צקמעפתג; וה' ברך (בר' כד:לה) צקסזעפגם; ויפרץ (בר' ל:מג) צרפעגס". כל אות מסמנת מילה: צאן (רבות), בקר, חמורים, עבדים, שפחות, אתונות, גמלים, כסף, זהב. ראו: יוסף עופר, המסורה הבבלית לתורה עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תשס"א, עמ' 391. השוו גם: מרדכי ברויאר, המסורה הגדולה לתורה מידי שמואל בן יעקב בכתב יד ל^ב, ניו יורק תשנ"ב, עמ' 97-98, ושם הערה נרחבת עוד יותר.

וּבְנֵיהֶם שְׁלֵשִׁים, פְּרוֹת אֲרָבַעִים וּפְרִים עֶשְׂרֵה, אֲתַנֶּת עֶשְׂרִים וְעֵרִם עֶשְׂרֵה" (בר' לב:יד-טז). אלה שמשך עיבורם קצר, מנויים בחלקה הראשון של הרשימה ואותם שעיבורם ממושך יותר, בחלקה השני: היריון המקנה - 5 חודשים. הפרות – 9 חודשים, האתונות - 12 חודשים.⁷ חריג ברשימה זו הוא הגמל שהיריונו שנה, והוא מצוי לפני הפרות והפרים. מיקומו מחייב עיון נוסף.

תשומת לב הקורא מופנית לניסוח חריג במנחה: "גַּמְלִים מִיְּנִיקוֹת וּבְנֵיהֶם שְׁלֵשִׁים". לשם השוואה, בתיאור הפרות לא מצוין שהן מניקות ועגליהן בצדן. מבירור שערכתי אצל בדואי מגדל גמלים עולה, שלנאקה (נקבת הגמל) טבע ייחודי המאפשר את חליבתה דווקא כשהבכר הצעיר מצוי לידה. על כן, כשרוצים לחלוב את הנאקה לצרכים מגוונים, מציבים את הבכר לידה. אם הבכר מת, הבעלים עלולים להפסיד את החלב. על כן יש מהבדואים המפחלצים את הבכר המת, מציבים אותו ליד הנאקה וזו חוזרת להניב חלב.⁸ משנודע לי על הקמת רפת בדובאי, שנועדה לחליבת נאקות לצרכים מסחריים, פניתי ליזם הפרויקט במטרה לברר אם הדבר מחייבם להצמיד לנאקות את צאצאיהן. הלה השיב שהם משמיעים לנאקות הקלטה של קול הבכרים, ודרך זו אף היא גורמת לנאקות להניב חלב. משוער, שבנוסח "גַּמְלִים מִיְּנִיקוֹת וּבְנֵיהֶם שְׁלֵשִׁים" אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ונראה שיעקב כיוון במנחתו לספק ללבן גמלים מניבי חלב למגוון צרכים. המצע קצר מלתאר את מכלול התובנות העולות מסדר רשימות בעלי החיים והרכוש בעשרות מקומות בתנ"ך. הנחנו לפתחו של המעיין דרך התבוננות, כנגד הנטייה בעידן המרוץ לדלג על מילים ולקפץ על אותיות, ו"הפך בה והפך בה דכלא בה" (אבות ה, כב).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁷ ר' אליהו כי טוב, **ספר הפרשות**. נתונים אלה מצויים גם **בטבלת רבייה של בעלי חיים**.
⁸ טבע גמלים זה אושר על ידי מר אריאל אולמן, יו"ר ארגון מגדלי הגמלים.

בכך מענה חלקי לשאלות שלעיל, אך נחוץ עוד הסבר משלים.

א. שיקולים מעשיים:

הצבת הצאן בראש רשימת בעלי החיים מנומקת על ידי הרמב"ן³ בכך, ש"גדול כח הצאן שמעשירות את בעליהן, רצה לומר, בצמר בחלב ובוולדות ולפיכך היה חביב הצאן לאבותינו ומקדימין אותו בכל מקום לשאר בעלי חיים". הבעלים של הצאן מתעשרים מהן גם בעקבות היריון הקצר, המאפשר השגת פרטים רבים בפרק זמן קצר. לדעת רש"י הירש⁴, שלוש הרשימות שלעיל ערוכות בסדר פרקטי:

צאן ובקר הם עיקר הרכוש והם מביאים תוצרת לבעליהם... הרכוש הזה צריך טיפול ולשם כך יש עבדים ושפחות, גמלים וחמורים, ואין מהם תוצרת, הם נושאים את העושר ומשום כך הם מנויים לאחרונה. הנה זה הסדר של משק מתוקן.

הכללת מקצת מבעלי החיים המשרתים את האדם ברשימות, והיעדר בעלי חיים אחרים כמו סוסים, מוסברים כך על ידי הרמב"ם:⁵

מפני שאלה הן חיות הבית שמגדלים אותן, והן מצויות ברוב המקומות, במיוחד בארץ ישראל ובמיוחד אצל ישראל, שהרי אנו כולנו רועים מדור לדור... אבל סוסים וגמלים לרוב אינם מצויים אצל רועים ולא בכל מקום. אם תשים לב לפשיטה על מדין, לא תמצא בה בעלי חיים מלבד בקר וצאן וחמור, כי מין החמור היה הכרחי לכל האנשים ובמיוחד למי שהייתה לו עבודה בשדה: "ויהי לי שור וחמור" (בר' לב:ו). ואילו גמלים וסוסים לא נמצאו לרוב אלא אצל יחידים בחלק מן המקומות.

ב. שיקולי עריכה שנועדו להביע מסרים רעיוניים:

יעקב מתאר בפני עשיו את רכושו "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמֹר צֹאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה". השור והחמור הוקדמו לצאן, המופיעות, על פי רוב, בראש רשימות בעלי החיים. הרמב"ן מקנה לכך משמעות רעיונית:

אך מה שאמר יעקב למלאכים ששלח לעשיו 'ויהי לי שור וחמור' ואח"כ הזכיר הצאן, עשה כן בכוונה לב' עניינים, הא' לרמוז לו שכבר נולד לו יוסף שהוא שטנו של עשיו... לפי שיוסף נקרא שור דכתיב "בכור שורו הדר לו". והענין הב' לפי שלא רצה לפתוח לו בצאן לפי שעל ידי הצאן זכה לברכות... לפיכך לא רצה לפתוח לו בצאן.⁶

לסיום, סדר הפרטים במנחת יעקב לעשיו מוסבר במשך עיבורם של בעלי החיים. "וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו אָחִיו. עֲזִים מְאֹתִים וְתִישִׁים עֶשְׂרִים, רְחֵלִים מְאֹתִים וְאֵילִים עֶשְׂרִים. גַּמְלִים מִיְּנִיקוֹת

³ ספר האמונה והבטחון המיוחס לרמב"ן, בתוך: ח"ד שעוועל, **כתבי רבינו משה בן נחמן**, כרך שני, ירושלים תשכ"ד, פרק יח, עמ' תד.

⁴ פירוש הרב שמשון רפאל הירש לבראשית יב:טז (תרגום: מרדכי ברויאר).

⁵ ר' משה בן מימון, **מורה נבוכים**, חלק ג' פרק לט (מהדורת מיכאל שורץ, עמ' 571).

⁶ ספר האמונה והבטחון (לעיל הערה 3), עמ' תה.